

mandátumhoz jutna az Európai Parlamentben, s akár csak a pusztán jelenlétével is nyomatékkal képviselné a vallási és/vagy nemzeti kisebbségek ügyét.

FÁY ZOLTÁN

VISSZAPILLANTÁS A SZOCIALISTA REALIZMUSRA

Az elmúlt 150 év alatt a történeti építészet többször is „vissza tért”, megjelenését historizálásnak nevezzük. A historizmus különböző formában és eltérő indítékokkal bukkant fel. A 19. század végén az építészeti útkeresés része volt, az első világháború idején a modern építészettel szemben álló értetlenséget tanúsította, a 20. század végén – az úgynevezett „posztmodern” – értelmetlen nosztalgiát lovagolta meg. De a második világháború utáni Kelet-Európában a szocialista rendszerben, parancsszót kellett követnie. Ez volt a szocialista realizmus, melyet marxista filozófusok és művészet-esztéták a dolgozó nép igényeinek egyedül helyes kielégítéseként magyaráztak. Ez volt az a stílus, melyet Magyarországon és a szomszédos, ugyancsak a szovjet rendszerbe kényszerített építészektől legfőbbje csak fogcsikorgatva követett. Nálunk nem is volt hosszú életű ez a stílus, mindössze négy-öt évig kísértett. Mégis, mivel a háborút követően az újjáépítés és a korábbi évek mulasztásainak pótlási korszakát éltük, nagyon sok minden épült ebben a felfogásban és sok minden maradt meg belőle. Örvendetes, hogy a HAP galéria, melyről már többször szóltunk, Winkler Barnabás építész szervezésében a *Szocialista realizmus maradandó épületeit* kiállításon mutatta be. Itt az ideje végiggondolni: nem maradt-e ebből a „kényszermunkából” ránk mégis valami érték? Sikeredt-e a parancsot kikerülni? Valóban olyan borzasztóak voltak-e az alkotások, mint amilyenek akkor hittük őket?

A magyar építészet a második világháború előestéjén történetének egyik fénykorát élte. Itáliában ekkor az antik római örökség újraélesztésére törekedtek (nem is minden siker nélkül), Németországban a diktatúra az állam vélt diadalának szolgálatába állította a klasszicizmus reminiscenciáit. Ezzel szemben Magyarországon, a bontakozó skandináv funkcionalizmussal egy időben, a modern

építészet örökszép alkotásai keltek életre. Az alkotó nemzedék a háború után ugyanebben a szép jellegben kezdte folytatni munkáját. De 1951-ben a Magyar Építőművészek Szövetségének újjáalakulása alkalmából a Párt igyekezett a tervező építészeket meggyőzni útjuk téves irányáról, és a virágzó modern építészet helyett a Szovjetunióban is erőltetett klasszicizmust „ajánlotta”. Ami de facto parancsot jelentett.

A HAP galéria kiállítása mutatja a produktumot: A 100 ezer ülőhelyes Népstadiont (Dávid Károly és Gilyén Jenő), a Budapesti II. Kerületi Pártházat (Körner József), az Iparművészeti Főiskola zugligeti épületét (Farkasdy Zoltán), a Dunai Vasmű igazgatási épületét és főbejáratát (Lauber László és Szendrői Jenő), a csepeli kultúrházat (Bonta János és Dániel Péter), a tiszai vízlépcsőt (Nyíri István), a győri iparitanuló-iskolát és a budapesti Műegyetem bővítését (Rimanóczy Gyula). Víztornyokat (Callmeyer Ferenc, illetve Jánossy György), a filmipar szinkronstúdióját (Gádoros Lajos), több új pályaudvart, köztük a székesfehérvári (Kelemen László) és a győrit (Éhn József, Vass Dénes, Dianóczy János). Láthatjuk a sztálinvárosi pártházat (Weiner Tibor), a Miskolci Nehézipari Egyetemet (Janáky István), a salgótarjáni megyei tanácsolóházat (Németh Pál és Tólos Gyula). És a középületek e sokaságához képest viszonylag kisebb számban – mert valóban kisebb hányadban épültek – lakóépületeket: Budapest, Üllői út és Hungária körút (Zöldy Emil), Sopron, Deák (akkor Sztálin) tér (Winkler Oszkár). A felsorolásban – szubjektíven – utolsónak hagytam a dunajvárosi (akkor Sztálinváros) rendelőintézetet, Ivánka András alkotását. Mert erről magamban már korábban is úgy gondoltam, hogy a jó építész ilyen körülmények között az, aki. És ez nagyrészt vonatkoztatható az egész kiállított épületbemutatóra.

Bonta János, maga is az ötvenes években szárnyait bontogató fiatal építész, a kiállítás-megnyitón mondta: „A kiállítás nem a politikáról szól. A politika célja az volt, hogy a szovjet birodalom egészében egységes elveken alapuló építészeti környezet jöjjön létre. Ez a kiállítás viszont olyan kiváló építészeket – és műveiket – mutat be, akik képesek voltak bilincsbe verve is táncolni. Nemcsak a szakmai tisztesség szerint dolgozni, de művészi alkotásokat is teremteni; mint ahogy a megsértett kagyló gyöngyöket képes kiizzadni.”

Igen, ha a kiragadott fenti felsoroláshoz még hozzáfűzzük Szrogh György, Weichinger Károly, Károlyi Antal, Kiss Ferenc és a

mesterek mellett akkor már jelentkező egészen fiatal tehetségek közül Molnár Péter, Mikolás Tibor, Pintér Béla, Scultety János nevét, akkor érthetővé válik, hogy Magyarországon olyan magas építőművészi képességű szakemberek dolgoztak, akik egyenes folytatói voltak annak az említett két háború közti teljesítménynek, amely ezt a korszakot alig két évtizeddel előzte meg.

A szocialista realizmus kifejezés helyett a pesti zsargonban hamar meghonosodott a „szocreál”. Mintegy megvetésnek akkor, becézésnek később. 1949-től gyorsan létrehozták az állami tervezőirodákat. A szocreál építészet színvonalát éppen ez a szervezet biztosította, melybe besorolták az összes tervező építészt. Szavuk – a formai követelmények teljesítése esetén és a gazdasági béklyók kényszerén kívül – mértékadó lett, illetve maradt. Az épülettervezésbe a laikus beruházónak kevés beleszólási lehetősége volt, nem érvényesült az a (ma is gyakran hangoztatott) érv, hogy aki fizet, az dirigál. Az igazi építészeti kvalitás hatalmas „biztosítéka” volt az állami tervezőapparátus szervezetének minden irodájában működő vállalati tervtanács. A nagy tapasztalattal és finom építőművészi érzékkel rendelkező „nagy öregek” jóváhagyása nélkül nem kerülhetett ki azokban az években az irodákból terv ügy, hogy azt alaposan meg ne vitatták volna. Hatásosabb volt, mint a régebbi és a mai hatósági tervfelülvizsgálat, amely érdemben a rendezési tervekhez igazodás jogi követelményeit veszi figyelembe.

A középületnél az építető a beruházást csak bonyolította, a többlakásos házaknál a lehetőségeket az építető állam gazdasági lehetőségei viszont már jobban behatárolták. Az építészetnek mindenkor gyöngye, a családi ház, egyszerűen nem is szerepelt. Ezt – közvetve – a kiállítás is tükrözi. Az ipari és a mezőgazdasági építéstől nem vártak művészeti teljesítményt, pedig a merész és új szerkezeteket kifejlesztő magyar csarnoképítés java építészetnek minősíthető nagyot alkotott. Mivel a korszak kultúrpolitikája ezt a műfajt művészi hatás tekintetében figyelmen kívül hagyta, az ipari épülettervezés irigyelt helyzetbe került. Ezekre az alkotásokra nem ragasztották rá a szocialista realizmust jellemző „dekort”, így jogos, hogy a kiállítás sem foglalkozik velük érdemben.

Szeretnék megemlíteni egy körülményt, ami szerintem a szocialista realizmus „stilusának” segítségére sietett. Amit Geoffrey Scott angol szerzőnek 1914-ben Itáliában megjelent *Architecture of Humanism* című kötete már felvetett. Scott úgy vélte, hogy a tör-

téneti építészetnek a mediterráneum térségében kifejlődött formái kielégítik az európai ember esztétikai igényeit. Sőt, a szerző szerint egyedül ezek elégítik ki (ami már nagyon is vitatható). A könyv csak azért nem keltett akkor nagyobb visszhangot, mert megjelenése a világháború kitörésével esett egybe. Scott fejtegetéseiben bizonyára igaz, hogy a görög–római építészetnek, mint ósanyának az emlőin táplálkozott a reneszánsz, a humanizmus építészete. Ezt pedig követte a barokk, majd a klasszicizmus is, sőt részben ehhez kötődnek az előljáróban felsorolt historizáló periódusok is. A szocreálnak – ezek szerint – tehát volt nemes rokonsága.

A kiállítás híven tükrözi, hogy a magyarországi szocreál egyes belsőépítészeti alkotásai milyen hangulatos, lakályos miliót tudtak teremteni. Mintegy érthetővé válik, hogy sok művelt embernek is ez tetszett. Jobban, mint a harmincas évek sivár enteriőrjei.

Az enteriőrrel és a homlokzatképzéssel érintjük a szocreál egyik értékállóság és anakronizmus között húzódó határvonalt. Mert maradandó értékűnek hiszem azt a historizáló alkotást, amely kompozíciójának a funkcióhoz illő nemes kifejezésével hat. Vásáribb az, amely felesleges dekorral vagy éppenséggel oda nem illő kolonádokkal akar lenyűgözni. Hogy mindez érthetőbb legyen: Ivánka András dunaujvárosi rendelőintézete, Jánosy György és Callmeyer Ferenc víztornyai az előbbi kategóriába sorolnak. Az igazi építész az esztétikai diktatúrában is építész. A másik kategóriára is szolgáltatott a kiállítás jó néhány példát.

A magyarországi szocialista realizmus egyik fontos lépése volt az urbanizáció lehetőségeinek megnyergetése. Ez a kiállításon városi lakótelepek képeivel szerepelt, melyek nagyjából a keretes beépítés előnyös térhatását mutatták.

Nem akarom megvédeni azt a kort. De örülök, hogy a kiállítás be merete mutatni azokat az építészeket, akik sanyarú körülmények között és ellenszenves követelményekkel terhelve dolgoztak, és sokszor talán a legtöbbször jót tudtak alkotni. Sok olyant, ami máig kielégíti ízlésünket. Ez indokolja a kiállítás címében a „maradandó” jelzőt. A kiállítás ötven év távlatából felelevenítette sok olyan alkotás keletkezésének történetét, amelyeket ismerünk és megszoktunk, de alig értékeltünk.

KUBINSZKY MIHÁLY